

Preliminary ruling on polygamy

حکم اولیه تعدد زوجات از منظر فقه امامیه

Ahmad shakohi^{1*}, Alireza Ebrahimi²احمد شکوهی^{۱*}، علیرضا ابراهیمی^۲

1- Master of Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, Faculty of Theology and Islamic Studies, Qom University, Qom Iran.

2- Assistant Professor, Department of Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, Faculty of Theology and Islamic Studies, Qom University, Qom, Iran.

۱- کارشناسی ارشد فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه قم، قم ایران.

۲- استادیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه قم، قم، ایران.

Received Date: 2020/04/14

دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۰۱/۲۶

Accepted Date: 2020/08/19

پذیرش مقاله: ۱۳۹۹/۰۵/۲۹

Abstract

چکیده

Background and Aim: The issue of polygamy is one of the signature rulings that has been recognized in the Islamic legal system. The phenomenon of polygamy is one of the topics that has been much considered by social thinkers in the last century. The point to consider in these explanations is to stubbornly adopt a position of defending or opposing polygamy. The purpose of the present study is to study the jurisprudence of the initial ruling on polygamy. For this purpose, first-hand jurisprudential sources were carefully reviewed.

زمینه و هدف: مسئله تعدد زوجات از جمله احکام امضایی است که در نظام حقوقی اسلام مورد شناسایی قرار گرفته است. پدیده چندهمسری از مباحثی است که در قرن اخیر بسیار مورد توجه اندیشمندان اجتماعی قرار گرفته است نکته درخور تأمل در این تبیین‌ها، اتخاذ سرسختانه موضع دفاع یا مخالفت با چندهمسری است. هدف پژوهش حاضر، بررسی فقهی حکم اولیه تعدد زوجات است. بدین منظور منابع دست اول فقهی به دقت نقد و بررسی گردید. **مواد و روش‌ها:** یافته‌ها به روش کتابخانه‌ای و توصیفی - تحلیلی مقایسه و تحلیل گردید.

Materials and Methods: Findings were compared and analyzed by library and descriptive-analytical methods.

نتیجه‌گیری: و نتایج ذیل به دست آمد: اگرچه اصل جواز تعدد زوجات براساس ادله قطعی مورد اجماع و اتفاق همه مذاهب اسلامی است، ولی پرسش جدی درباره خصوصیت این حکم وجود دارد. مشهور میان متقدمین ادعای اجماع بر جواز تعدد زوجات و استحباب اکتفای به یک زن در اصل شرع جدای از حیثیات افراد و شرایط متفاوت شده است. بنابراین حکم فی نفسه تعدد زوجات از نظر شرع اباحه می باشد و با عروض شرایطی تعدد زوجات مستحب، مکروه و احیاناً حرام می شود.

Conclusion: The following results were obtained: Although the principle of permissibility of polygamy is based on conclusive evidence agreed upon by all Islamic religions, but there is a serious question about the specificity of this ruling. Popular among the forerunners is the claim of consensus on the permissibility of polygamy and the recommendation of contentment with a woman has been differentiated in the principle of sharia, apart from the status of individuals and circumstances. Therefore, the ruling on polygamy in itself is abaha according to the Shari'a, and by proposing conditions, polygamy is recommended, disliked, and possibly forbidden.

کلیدواژه‌ها: استحباب، اباحه، تعدد زوجات، حکم اولیه، ازدواج دائم.

Keywords: Adoption, adultery, polygamy, initial sentence, permanent marriage.

مقدمه

دین مبین اسلام در حوزه حقوق زنان دگرگونی‌های بسیاری ایجاد کرد و خانواده را به منزله نهادی مقدس و مستقل به رسمیت شناخت. سیاقی که شارع در این مسیر بنیان نهاد بر این اصل استوار شد که آنچه در خانواده اهمیت وافر دارد و ضروری است سایر مسائل حول آن باشند، مبنای قرار دادن منفعت‌های جمعی بر منفعت‌های شخصی است. از این منظر، مرد و زن تا پیش از آنکه به نکاح مبادرت کنند، نگرش‌شان فردگرا می‌باشد و خواسته‌های خود را مبنای همه مسائل زندگی قرار می‌دهند؛ اما پس از آن که عقد نکاح را میان خودشان جاری می‌کنند، این نگرش از سمت خود به سمت خانواده به منزله نهادی کل‌تغییر مسیر می‌دهد و وراثت‌ها و منفعت‌های شخصی فرد، اعم از زن یا مرد، قرار می‌گیرد. بنابراین، برهم زدن میثاق این کانون، به هر دلیلی که باشد، در نظر شارع مغبوض است.

«تک همسری» طبیعی‌ترین شکل زناشویی است که در آن روح اختصاص یعنی مالکیت فردی و خصوصی و نیز روح تعامل یعنی تشریک مساعی طرفینی، حکم فرماست در تک همسری هر یک از زن و شوهر احساسات، عواطف و منافع جنسی دیگری را مخصوص خود دانسته و متوقع است که در مسیر زندگی از یاری تفاهمی و تشریکی او برخوردار گردد.

نقطه مقابل تک همسری «چند همسری» و زوجیت اشتراکی است که به چند شکل ممکن است فرض شود: کمونیسیم جنسی، چند شوهری و تعدد زوجات؛ و شکل اخیر برخلاف دو قسم دیگر ظهور بیشتری داشته است.

اسلام برای نهاد خانواده، شأن و جایگاه ویژه‌ای قائل شده است و در این زمینه آیات و روایات بسیاری وارد شده است. علاوه بر این اسلام ازدواج مرد با چند زن را نیز جایز دانسته است که از آن با عنوان تعدد زوجات یاد می‌شود.

چند همسری یا تعدد زوجات، در لغت به معنای چند تن بودن همسران یک مرد است. این واقعیت اجتماعی در جوامع گوناگون براساس نوع نگرش به موضوع و نوع فکر افراد هر جامعه و ارزش‌های فرهنگی آن‌ها ارزیابی‌های گوناگونی دربردارد.

بنابراین پرسش اصلی که این نوشتار در صدد پاسخگویی بدان می‌باشد این است که حکم اولیه و فی حد نفسه موضوع تعدد زوجات بدون عارض شدن عناوین ثانویه چیست؟ فرضیه‌ای که به طور کلی

در مقابل پرسش مذکور مطرح می‌شود این است که اساساً فارغ از مشروعیت تعدد زوجات، حکم اولیه تعدد زوجات فی حد نفسه آیا مطلوبیت و رجحان تعدد زوجات است یا عدم مطلوبیت تعدد زوجات و رجحان تک همسری مورد نظر شارع می‌باشد.

در این که مشروعیت تعدد زوجات در اسلام امری پذیرفته شده است بحثی نیست. چرا که تمامی مفسران و فقهاء در این مطلب اتفاق نظر دارند. اما مطلبی که باقی می‌ماند آن است که آیا تعدد زوجات مطلوبیت دارد و از ادله استحباب چند زنی استفاده می‌شود یا خیر؟

برای پاسخ به این سؤال باید به منابع شرعی رجوع کنیم. مقصود از منابع شرعی همان ادله تفصیلی با همه زوایا آن می‌باشد، که آن ادله در مکتب فقهی شیعه عبارت است از: کتاب، سنت، اجماع و عقل. این چهار منبع، منابع و مصادر اصلی فقه شیعه محسوب می‌شود که هر یک از این منابع خود به ادله معتبری تقسیم می‌شود که، در این مقاله از تک تک آن‌ها جهت استنباط حکم مزبور استفاده خواهد شد.

۱. دیدگاه‌ها

صرف نظر از جواز و اباحه چند زنی در اسلام که مشهور و بلکه اکثریت قریب به اتفاق قائل به آن شده بودند در مورد مطلوبیت یا عدم مطلوبیت تعدد زوجات به دو دیدگاه کلی بر می‌خوریم: رجحان تک همسری؛ مطلوبیت چند همسری.

الف) رجحان تک همسری

از میان فقهای امامیه که رجحان تک همسری را پذیرفته اند می‌توان به شیخ طوسی اشاره کرد که اکتفا نمودن مرد به یک همسر را مستحب شمرده است (طوسی، ۱۳۷۷، ج ۶: ص ۴).

شیخ بهایی نیز در کتاب جامع عباسی در شمارش سی و چهار امر مستحب در ازدواج دائم یکی از این امور را اکتفا به یک زن آزاد می‌داند: «و اما سی و چهار امر سنّت: سی و سوم: بیشتر از یک زن آزاد نخواستن (شیخ بهایی، ۱۴۲۹ق: ص ۶۱۵).

در نظر حضرت آیت‌الله خامنه‌ای بنا بر ادله معتبر دینی چند همسری مردان، مباح اما غیر مستحب است، اما از آنجا که مطابق دلایل قرآنی جواز آن مشروط به اطمینان از رعایت عدالت بین همسران

شده است، بنابراین هر گاه از نظر عقلایی عدم تحقق رعایت عدالت بین همسران محتمل باشد، ازدواج مجدد شوهر جایز نیست (سایت خامنه ای، ۱۳۹۸).

از شارحین عروۃ الوثقی مرحوم آیت الله آقای شیخ علی پناه اشتهاوردی (ره) در کتاب مدارک العروۃ قائل به جواز تعدد زوجات شده اند و استحباب تعدد زوجات را نفی کرده اند. بلکه به خاطر ملاحظات اجتماعی و آثار منفی آن قائل به کراهت تعدد زوجات شده اند و استناد به آیه شریفه ۳ سوره نساء را دارای مشکلات عدیده دانسته اند (اشتهاوردی، ۱۴۱۷ق، ج ۲۰: ص ۲۰).

ب) رجحان چند همسری

در مقابل نظریه قبل ظاهراً اولین کسی که فتوی به استحباب و مطلوبیت تعدد زوجات داده مرحوم صاحب جواهر است که قائلند استحباب نکاح به اختیار کردن یک زن از بین نمی رود، بلکه تعدد زوجات نیز مستحب است (نجفی، ۱۴۲۱ق، ج ۲۹: ص ۳۵). بعد از ایشان مرحوم سید کاظم یزدی صاحب عروۃ الوثقی قائل به استحباب چند زنی شده اند (یزدی، ۱۴۰۹ق، ج ۲: ص ۷۹۷). و در حواشی عروه جز مرحوم اشتهاوردی (اشتهاوردی، ۱۴۱۷ق، ج ۲۹: صص ۱۹-۲۲). که قائل به عدم استحباب تعدد زوجات بوده کسی حاشیه بر رد اصل استحباب تعدد زوجات بر متن عروه نزده است.

مرحوم جواد تبریزی در کتاب صراط النجاه در جواب مسئله ۹۴۵ می گوید:

آیا در ازدواج اصل بر تعدد است یا واحد و دلیل آن چیست؟

اصل، استحباب تعدد زوجات است و لیکن کسی که توانایی تامین نفقه زوجات متعدده را ندارد پس اولی بلکه احوط آن است که به اقل تعداد که می تواند تامین نفقه کند اکتفا کند (تبریزی، ۱۴۲۷ق، ج ۶: ص ۲۶۰).

در میان فقهای معاصر آیت الله زنجانی به استحباب تعدد زوجات (البته فی الجمله) تصریح کرده اند (زنجانی، ۱۴۱۹ق، ج ۱: ص ۲۰). همچنین از دیگر فقهای معاصر که با تعبیر لعل پدیده تعدد زوجات را طبق برخی ادله مستحب شمرده اند آیت الله مکارم شیرازی می باشد (یزدی، ۱۴۲۸ق، ج ۲: ص ۷۴۸).
دیگر از اندیشمندان و فقهای معاصر که قائل به استحباب تعدد زوجات می باشند بزرگانی چون آیت الله سید محمود هاشمی شاهرودی (شاهرودی، ۱۴۱۷ق، ج ۶: ص ۱۱۹)، سید محمد حسن ترحینی (ترحینی، ۱۴۲۷ق، ج ۶: ص ۱۱۲) شارح کتاب روضه البهیمه شهید ثانی می باشد.

۲. ادله مطلوبیت یا عدم مطلوبیت تعدد زوجات

بعد از نقل اقوال به بیان ادله هر یک از این دو نظریه پرداخته و اگر نقد یا مطلبی پیرامون آن نظریه وجود داشت در ذیل همان کلام مرقوم خواهد شد.

الف) ادله رجحان تعدد زوجات

در این مبحث به بررسی ادله مطلوبیت تعدد زوجات پرداخته می شود. سوال اصلی در این مبحث آن است که آیا از ادله، استحباب تعدد زوجات قابل استفاده هست یا خیر؟ از جمله ادله ی که بر استحباب تعدد زوجات در کلمات فقهاء به چشم می خورد تمسک آنها به قرآن، روایات، اطلاق روایات استحباب ازدواج، سیره عملی معصومین علیهم السلام و از برخی روایات مانند مطلوبیت تکثیر نفوس و زیاد شدن گوینده لاله الا الله نام برد. لذا نیاز است که هر یک از ادله را به طور مشروح مورد بررسی قرار داده تا نتیجه ای بحث روشن گردد.

۱. قرآن کریم

از جمله ادله ای که بر استحباب تعدد زوجات ذکر شده، کتاب عزیز می باشد و اکثر علماء از آیه سه سوره نساء استحباب تعدد زوجات را برداشت کرده اند.

«وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَى فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَى وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَلِكَ أَدْنَى أَلَّا تَعْوِلُوا» (نساء: ۳)

مرحوم سید یزدی در کتاب عروه الوثقی در استحباب تعدد نکاح می گوید:

استحباب نکاح به واسطه گرفتن یک زن از بین نمی رود، بلکه تعدد زوجات نیز مستحب است سپس آیه ۳ سوره نساء را متذکر می شود فانکحوا ما طاب لکم من النساء مثنی و ثلاث و رباع (یزدی، ۱۴۰۹، ج ۲: ص ۷۹۷).

ظاهر از کلام سید آن است که برای استحباب تعدد زوجات تمسک به آیه کرده و آیه را دلیل فتوای خود بیان داشته است.

نقد و بررسی کلام:

آیه شریفه در مقام بیان جواز و اباحه تعدد زوجات بوده و هیچ گونه تعرضی نسبت به مطلوبیت یا عدم مطلوبیت چند زنی نداشته است. از آن جایی که استعمال امر فانکحوا همان طور که آیت الله مکارم شیرازی می فرماید توهم حظر بوده است به این معنی که آیه شریفه در مقام ترخیص و اباحه در مقابل بازداشتن کسانی است که در مورد نکاح با دختران یتیم، ترس و خوف عدم رعایت عدالت داشته اند، بوده است، لذا از ظاهر آیه بیش از اباحه و جواز و اصل مشروعیت تعدد زوجات استفاده نمی شود. زیرا آیه شریفه به قرینه شان نزول در مقام مطلوبیت یا عدم مطلوبیت نیست، بلکه صرفاً مشروعیت چند زنی را بیان می دارد. (یزدی، ۱۴۲۸ق، ج ۲: ص ۷۴۸).

مرحوم فاضل لنکرانی در ذیل آیه بیان می دارد:

ظاهر از آیه شریفه آن است که آیه در مقام بیان حد ترخیص است (به این معنی که مقدار جواز نکاح مرد با زن از نظر تعداد چه اندازه می باشد؟ بنابراین خداوند متعال با عبارت مثنی و ثلاث و رباع، حد جواز را بیان داشته است). فلذا در استفاده استحباب نکاح با بیش از یک زن که از آیه استفاده شود در تعلیقه بر عروه مورد اشکال قرار دادیم (فاضل موحدی لنکرانی، بی تا، ج ۲: ص ۶۷۶). چرا که آیه در مقام حد ترخیص است نه استحباب تعدد. ایشان در ادامه می فرماید: کسی به ما اشکال نکند که عدد مفهوم ندارد، چرا که ما در باب مفاهیم قائل به عدم حجیت مفهوم شرط هستیم چه رسد به مفهوم عدد. و این که گفتیم آیه در مقام حد ترخیص است از باب حجیت مفهوم عدد نبوده بلکه آن جایی که دلیل در مقام حد باشد چاره ای از التزام به مفهوم عدد نیستیم (فاضل موحدی لنکرانی، ۱۴۲۷ق: ص ۲۷۵).

آیت الله زنجانی در حاشیه بر کلام مرحوم سید یزدی می فرماید:

مرحوم سید در ابتدای عروه برای اثبات استحباب به آیه شریفه «و ان خفتم الا تقسطوا» تمسک نموده اند. ولیکن این استدلال ایشان تمام نیست. همه علمای خاصه و اکثر علمای عامه از آیه شریفه استفاده کرده اند که با بیش از چهار زن نمی توان نکاح کرد. آیه شریفه، نفی زیادی بر چهار همسر است. روایاتی هم به همین مضمون وارد شده است، لذا (فَانْكَحُوا) در مقام ترخیص است نه ترغیب. معنای آیه این است که شما مجازید که تا چهار زن اختیار کنید و به بیش از آن مجاز نیستید، اگر در مقام ترغیب نسبت به دو، سه یا چهار زن باشد، نسبت به مازاد بر آن نفی ترغیب خواهد بود نه منع؛ در حالی که

همه فقها و مفسران از آن، منع نکاح با بیش از چهار نفر را استفاده کرده‌اند. پس از این آیه نمی‌توان استحباب تعدد زوجات را استفاده کرد. (زنجان، ۱۴۱۹ق، ج ۱۶: ص ۵۱۰۴).

آن چه از مجموع کلمات فقهاء برداشت می‌شود این است که از آیه شریفه نمی‌توان بر استحباب تعدد زوجات استدلال کرد و آن چه آیه در صدد بیان آن است چیزی جز مشروعیت و جواز تعدد زوجات نمی‌باشد.

۲. روایات

صاحب وسائل در کتاب النکاح در باب ۱۴۰ از ابواب مقدمات النکاح و آداب، احادیثی را بیان می‌کند در اثبات عنوان باب که عبارت است از «باب استحباب کثرت الزوجات و المنکوحات و کثرت اتیانها بغیر افراط». فقهاء نیز در اثبات استحباب تعدد زوجات به بعضی از این روایات استناد کرده‌اند که در ذیل آن‌ها را بیان می‌کنیم و مناقشاتی که حول این روایات از سوی بعضی از فقهاء مطرح شده را نیز بیان می‌کنیم.

روایت اول: «معمر بن خلاد گوید: از حضرت رضا علیه السلام شنیدم که می‌فرمود: سه چیز از روش‌های پیامبران است: عطر، کوتاه کردن شارب، بسیار زن گرفتن» (شیخ حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۲۰: ص ۲۴۱).

عبارت (کثرت الطرؤقه) مورد استناد بحث استحباب تعدد زوجات می‌باشد. برای کلمه طرؤقه دو معنا بیان شده است یکی «کثرت جماع» و دیگری «کثرت همسر» البته معنای دوم در این مقام مفید فایده است زیرا دلالت بر این دارد که از سنن انبیاء کثرت همسر است و چیزی که جزء سنت انبیاء باشد نشانه مطلوبیت آن کار است پس تعدد زوجات یک کار مستحبی می‌باشد.

فقهایی که این روایت را دلیل بر استحباب تعدد زوجات نمی‌دانند معنای اول را در نظر گرفته‌اند. مرحوم محمد باقر مجلسی در کتاب فقهی خود مرآة العقول فی شرح أخبار آل الرسول می‌گوید: کثرت الطرؤقه هم به معنای کثرت ازدواج و هم کثرت جماع می‌باشد و هر دو احتمال در روایت مدنظر است (مجلسی، ۱۴۰۴ق: ج ۲۰: ص ۵).

با توجه به این که در روایت دو معنا وجود دارد و هیچ کدام ترجیح بر دیگری ندارد مستدلین استحباب نمی‌توانند از این حدیث به مدعای خود استدلال کنند.

روایت دوم: « حضرت امام صادق علیه السلام فرمود: پنج صفت را از خروس بیاموزید: مراقبت و محافظت او بر اوقات نمازها (چون نماز رسد آواز بر می دارد) و غیرت، و سخاوت و دلیری و بسیار زن گرفتن» (همان/۲۴۲).

این روایت نیز مرفوع است و استناد آن مانند روایت اول است. همچنین دلالت روایت بر کثرت جماع نسبت به کثرت ازدواج قوی تر است چرا که از خصوصیات و صفات بارز خروس کثرت جماع است.

روایت سوم: « مسعده بن صدقه از امام ششم از پدرش علیهما السلام نقل کرده که از آن حضرت پرسیدند: چه شده است که مومن از هر چیز تیزتر است (یا بنا بر ضبط پاره ای از نسخه ها: عزیزتر است)؟ فرمود: زیرا عزت قرآن در دل و حقیقت ایمان در سینه اوست، ... پرسیدند: چطور می شود که مومن گاهی به همبستری با همسر خویش بیش از هر چیز حریص می شود؟ فرمود: برای حفظ عفت خویش از این که رغبت به چیزی که بر وی حرام است پیدا کند و نفس سرکش، او را با این سو و آن سو کشاند، و چون به حلال خویش دسترسی دارد از غیر آن خود را بی نیاز می کند» (همان).

در این روایت مسعده بن صدقه عامی و بتری است (کشی، ۱۴۹۰: ص ۳۹۰).

این روایت دلالتی بر بحث ما ندارد، البته بر استحباب اصل نکاح دلالت دارد به این بیان که یکی از راه های حفظ عفت، ارضاء نفس از راه حلال است و خداوند حفظ عفت را دوست دارد و ازدواج را برای این قرار داده است..

روایت چهارم: رسول خدا، علی فاطمه، حسن و حسین علیهم السلام نشستند و خوردند پس از آن به دلیل آن غذا، قدرت چهل مرد در آمیزش به پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم داده شد و چنین شد که هر زمان حضرت می خواست در یک شب با همه زنانش همبستر شود می توانست. (همان)

این روایت صحیحه می باشد زیرا تمام روایت آن از ثقات و جلیل القدر هستند، ولی صراحت در بحث ما ندارد. این روایت به گونه ای بیانگر سیره رسول خدا می باشد و در بحث سیره استناد سیره رسول خدا بررسی خواهد شد .

روایت پنجم: « امام صادق علیه السلام فرمود در هر چیزی زیاده روی و اسراف هست جز در زنان، خداوند فرموده است: « با زنان پاک ازدواج نمایند دو یا سه یا چهار» و خداوند فرمود: حلال گشته بر اینان آن چه که دست های تان مالک آن است یعنی کنیزها» (همان).

این روایت مرسل است و مورد استناد فقها در مورد استحباب تعدد زوجات قرار گرفته است به این بیان که عدم اسراف در ازدواج با زنان و استناد به آیه ۳ سوره نساء حمل بر استحباب کرده اند. مخالفین استحباب تعدد زوجات در رد استناد به این روایت بر استحباب تعدد زوجات گفته اند: اولاً سند این روایت ضعیف است؛ ثانیاً حصر در این روایت حصر اضافی است. ثالثاً قابلیت حمل روایت بر جواز تعدد زوجات در مقابل عدم جواز تعدد زوجات. پس معنای روایت این گونه است: اسراف در هر چیز حرام است به جز نکاح که در آن اسراف حرمت ندارد. واضح است که عدم حرمت ملازم نیست با استحباب نه عقلاً، و نه شرعاً و نه عادتاً. (اشتهاردی، ۱۴۱۷ق، ج ۲۹: ص ۲۱).

روایاتی که در باب های یک تا شش از ابواب ما یحرم باستیفاء العدد از کتاب نکاح وسائل الشبعه آمده همگی اشاره به مشروعیت و جواز تعدد زوجات دارد و اشاره ای به استحباب تعدد زوجات ندارند.

در مقام جمع بندی روایات وسائل الشبعه در باب استحباب کثرت زوجات باید گفت به نظر می رسد نتوان استحباب فی نفسه، تعدد زوجات را از روایات به دست آورد زیرا تنها روایت صحیح که در مقام بحث مفید بود روایت اول بود که این روایت به طور عام و کلی است یعنی نافی وجود شرایط خاص برای استحباب تعدد زوجات نیست و بیان گردید که تعدد زوجات با توجه به آیه ۳ سوره نساء و سیره رسول خدا(صلی الله علیه و آله و سلم) استحباب آن با توجه به شرایط خاص قابل اثبات است بنابراین استحباب فی نفسه تعدد زوجات قابل اثبات نیست.

۳. سیره عملی معصومین علیهم السلام

یکی دیگر از ادله ای که به استحباب تعدد اقامه شده است ناشی از سیره معصومین می باشد با توجه به سیره معصومین به خوبی می توان دریافت که ایشان زنان متعدد در زندگی شان از زنان آزاد و کنیز به عقد خود در آوردند .

عماد الدین حسینی اصفهانی در این باره می نویسد:

در مورد امیرالمومنین علی (علیه السلام) نقل شده است که یکی از عجائب امور زندگی امام علیه السلام گرفتن زنان و اولاد اوست که با وضع خوراک و زندگی او شگفت انگیز است. حضرت علی علیه السلام ۹ زن گرفت.

همچنین در شرح حال سید الشهداء آمده است که حضرت چهار زن گرفت که از آن ها اولاد آورد (حسینی اصفهانی، بی تا: صص ۴۶۷-۵۵۲-۶۳۲). از تاریخ وفات زنان معصومین می توان به خوبی دریافت که ائمه اطهار علیهم السلام همزمان تعدد زوجات داشته اند و در شرح حال دیگر ائمه نیز تاریخ گواه تعدد زوجات آنان نیز می باشد.

برخی از فقهاء برای استحباب تعدد زوجات از سیره معصومین علیهم السلام پیروی کرده اند که از آن میان می توان به مرحوم صاحب جواهر اشاره کرد که در کلمات ایشان می توان به این مطلب پی برد (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۲۹: ص ۳۵).

نقد و بررسی کلام

کسانی که برای اثبات استحباب تعدد زوجات به سیره عملی معصومین (علیهم السلام) استدلال می کنند در پاسخ می توان گفت که از سیره تنها جواز این عمل ثابت می شود، نه بیشتر. آیت الله زنجانی در این باره می فرماید:

در مورد استحباب تعدد زوجات گاهی به سیره ائمه اطهار (علیهم السلام) تمسک می شود (با توجه به اختصاصی بودن پاره ای از احکام در مورد پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) به سیره پیامبر نمی شود استدلال نمود). به نظر ما این استدلال صحیح نیست، زیرا این عمل ائمه (علیهم السلام) به خاطر نفوذ پیدا کردن در بین همه طوایف و اقشار جامعه بوده تا این که به واسطه این خویشاوندی ها بتوانند پیام و رسالت خود را بیشتر گسترش دهند و از طرفی مسأله ازدیاد نسل مسلمین و شیعیان و جهاتی از این قبیل و همچنین نبودن مشکلات اداره کردن آنها در مورد فعل ائمه (علیهم السلام) بوده است و با توجه به این نکات اثبات استحباب تعدد زوجات به طور مطلق و بدون در نظر گرفتن این خصوصیات برای همه به عنوان حکمی کلی مورد اشکال است (زنجانی، ۱۴۱۹ق، ج ۱۶: ص ۵۱۰۴).

در فلسفه تعدد زوجات پیامبر خدا گفتگو فراوان رخ داده است. ظاهر امر این است در هر کدام از این ازدواج ها بیش از آن که جنبه های غریزی مطرح شده باشد، جنبه های تبلیغی و ارشادی نهفته است و هر کدام از این ازدواج ها دارای نکته و ضرورتی در تبلیغ و رساندن مسئولیت خطیر پیامبر خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) بوده اند. و دلیل این امر وجود زنانی در بین این زوجات بوده است که اوقات خود را به دیگر همسران بخشیده اند یا طبق آیه شریفه ۵۰ سوره احزاب آن ها بی آنکه هدف زناشویی داشته باشد برخی از آنان به این امید به همسری آن حضرت نائل می آمدند که تنها نام مقدس

آن بزرگوار را داشته باشند و این تعدد تا سال نهم هجری جریان داشته است. پس از نزول آیه تحدید به چهار زن رسول خدا دیگر ازدواجی نداشته است (عقیقی بخشایشی، بی تا: بحث همسران رسول خدا).

۴. مطلوبیت تکثیر نفوس

از دیگر ادله ای که برای استحباب تعدد زوجات بدان تمسک شده است مطلوبیت تکثیر نفوس می باشد که از روایاتی که در ارتباط با تکثیر نفوس می توان استفاده کرد.

و بایسناده عن عمرو بن شمر عن جابر عن أبي جعفر قال: قال رسول الله ص ما يمنع المؤمن أن يتخذ أهلاً - لعل الله يرزقه نسمةً تُثقل الأرض بِلأه إلا الله؛ جابر بن یزید جعفری گوید: امام باقر علیه السلام فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: چه چیز جلوگیری مؤمن شده که برای خود همسری نمی‌گزیند، شاید فرزندی به او عنایت کند که روی زمین را بگفتن کلمه توحید «لا إله إلا الله» سنگین کند (شیخ حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۲۰: ص ۱۴).

این روایت ضعیف السند است زیرا نجاشی عمرو بن شمر را تضعیف کرده است (نجاشی، ۱۴۰۷ق: ۲۸۷). این روایت همان طور که دلالت بر استحباب اصل نکاح دارد بر استحباب تعدد زوجات نیز دلالت دارد. (نجفی، ۱۴۲۱ق، ج ۲۹: ص ۳۵). البته این لسان، استحباب تعدد را در محیط‌هایی که موجب ازدیاد لا اله الا الله می شود، اثبات می کند نه در بلاد و اماکنی که اولاً منحرف و یا ضد دین می شوند و اگر شخص عقیم نباشد و محیط نیز، محیط اسلامی باشد؛ برای کثرت نسل مسلمین تعدد زوجات استحباب پیدا می کند بنابراین از این روایت نمی توان استحباب تعدد زوجات فی نفسه را استنباط کرد بلکه در حالت ثانوی مستحب می شود (اشهرادی، ۱۴۱۷ق، ج ۲۹: ص ۲۱).

رابطه بین تکثیر نفوس و تعدد زوجات عموم و خصوص من وجه است به این معنی که یکی از راه‌ها برای تکثیر نفوس، تعدد زوجات است تا از این طریق بیشترین تعداد فرزند از طریق ازدواج با بیش‌ترین عدد مجاز همسر را نتیجه گرفت.

بستان نجفی در این باره می گوید:

مطلوبیت تکثیر نفوس با فرض ثبوت آن به طور مطلق، مستلزم مطلوبیت تعدد زوجات نیست، چون معلوم نیست توصیه ای که در برخی روایات در باب تکثیر نسل وارد شده، خطاب فردی به هریک از

مردان باشد تا بتوان مطلوبیت تولید بیشترین تعداد فرزندان از طریق ازدواج با بیشترین عدد مجاز همسر را نتیجه گرفت، بلکه چه بسا خطاب جمعی به عموم مسلمانان اعم از زن و مرد باشد و روشن است که قابلیت باروری یک زن، میزان ثابتی دارد که با تعدد زوجات افزایش نمی یابد. به بیان دیگر، ازدواج یک مرد با بیش از یک زن، تعداد احتمالی فرزندان آن مرد به عنوان یک شخص را افزایش می دهد، اما تعداد فرزندان احتمالی یک زن همواره ثابت است و تک همسری و چند همسری تاثیری در آن ندارد. لذا از این روایات، حداکثر مطلبی که به دست می آید بی همسر ماندن زنانی که قابلیت باروری دارند مطلوب نیست و روشن است که این امر با استحباب تعدد زوجات فاصله زیادی دارد (بستان نجفی، ۱۳۸۸: ص ۲۴۳).

۵. اطلاقات استحباب نکاح

از دیگر ادله ای که برای استحباب و مطلوبیت تعدد زوجات در کلمات فقها به چشم می خورد تمسک به اطلاقات نصوص استحباب نکاح است؛ چون ازوداج دوم، سوم و چهارم خود نکاح دیگری است.

تمسک به اطلاقات نکاح را می توان در کلام صاحب جواهر (نجفی، ۱۴۲۱ق، ج ۲۹: ص ۳۵) و صاحب زبده الفقیه (ترحینی عاملی، ۱۴۲۷ق، ج ۶: ص ۱۱۲) مشاهده نمود.

کیفیت استدلال به اطلاقات حدیث نکاح

روایات بسیاری درباره استحباب نکاح وجود دارد و از این روی مرحوم سید یزدی در عروه فرموده السنه المستفیضة بل المتواتره (یزدی، ۱۴۰۹ق، ج ۲: ص ۷۹۵) که جهت استدلال به مواردی از آن اشاره می کنیم:

امام باقر (علیه السلام) از قول پیامبر می فرمایند: هیچ بنایی در اسلام محبوب تر از تزویج در نزد خداوند نیست (صدوق، ۱۴۱۳ق، ج ۳: ص ۳۸۳).

امیرالمومنین علی (علیه السلام) می فرماید: ازدواج کنید که پیامبر فرمود کسی که دوست دارد از سنت من پیروی کند ازدواج نماید زیرا ازدواج کردن از سنت من است (شیخ حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۲۰: ص ۱۷).

از این روایات بر تعدد زوجات به این نحو استدلال می شود که پیامبر فرمود: از سنت من تزویج است و این کلام اطلاق دارد حال ازدواج های دوم، سوم و چهارم عنوان تزویج بر آن ها صادق است

فلذا هر یک از آن‌ها عنوان تزویج صدق می‌کند فلذا می‌توان نتیجه گرفت از سنت پیامبر تزویج است اگر چه به ازدواج دوم، سوم و چهارم باشد اگر چه به ادله دیگر خدشه است ولی اطلاقات روایات قابل خدشه نیست و ازدواج دوم، سوم و چهارم تحت عنوان تعدد زوجات نیز شامل اطلاقات استحباب روایات قرار می‌گیرد و میتوان بر مطلب استدلال نمود. (جهانیان، ۱۳۹۱: ص ۶۴).

به طور عمده برای استحباب تعدد زوجات، استناد به اطلاقات و عموماً روایاتی شده است که دلالت بر استحباب اصل ازدواج می‌کند و نه تعدد زوجات و در علم اصول فقه ثابت شده است که امر دلالت بر طبیعت می‌کند نه (مره) و نه (تکرار) و (الطبیعة توجب بوجود فرد ما) و در مساله ما طبیعت ازدواج با یک بار با همه فضیلت آن محقق شده است (آخوند خراسانی، ۱۴۰۹، ج ۱: ص ۷۷؛ شهید صدر، ۱۴۱۷، ج ۲: ص ۱۲۲).

(ب) ادله رجحان تک همسری

مرحو اشتهاوردی در کتاب مدارک العروه می‌گوید:

اما در مورد استحباب تعدد زوجات بر خبری که دلالت بر آن کند آگاه نشده‌ام، و تمسک به آیه هم مفید نیست، زیرا آیه در مقام ترغیب بر اصل نکاح نیست، بلکه در مقام دیگری است به خصوص هنگامی که به صدر آیه توجه شود که خداوند می‌فرماید: «وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَىٰ وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَلِكَ آدَنَىٰ أَلَّا تَعُولُوا» (نساء: ۳) ممکن است مدعی کراهت تعدد زوجات شد به خاطر این که تعدد زوجات نسبت به همسران موجب دشمنی و بغض و نسبت به مردان موجب ترک قسط و عدل می‌شود و این امور موجب اکتفا به یک زن می‌شود که از قول خداوند «فان خفتم الا تعدلوا فواحدة» مستفاد است، خصوصاً هنگامی که منضم می‌شود به آیه «وَ لَنْ تَسْتَبِيحُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ» (اشتهاوردی، ۱۴۱۷، ج ۲۹: ص ۲۰).

اجماع

اولین کسی که ادعای رجحان تک زنی را داشته مرحوم شیخ طوسی در مبسوط است:

هیچ اختلافی نیست در این که برای مرد جایز است با چهار زن ازدواج کند و مستحب آن است که

به یک زن بسنده کند. (طوسی، ۱۳۸۷، ج ۶: ص ۴).

ایشان در این کتاب دلیلی ارائه نمی دهد ولی در کتاب خلاف در ذیل مسئله ادعای اجماع می کند و قال جميع الفقهاء: المستحب الاقتصار على واحدة (طوسی، ۱۴۰۷ ق، ج ۵: ص ۱۱۱).

نقد کلام شیخ طوسی

ادعای اجماعی که مرحوم شیخ در کتاب خلاف کرده است یک جواب کلی از آن داده می شود آیت الله زنجانی درباره اجماعات شیخ طوسی می گوید:

اگر چه شیخ طوسی در خلاف ادعای اجماع کرده است، لکن سابقاً عرض کردیم که اجماعات شیخ در کتاب خلاف بر اساس کبریات است، مثلاً می گوید، نفی سبیل را بین مسلمین مسلم دانسته ولی گاهی در مقابل این اجماعات، اجماع مخالف وجود دارد. لذا اجماعات کتاب خلاف کاشف ظن از ثبوت حتی شهرت هم نیست، چون بر اساس کبریات حکم به اجماع کرده است (زنجانی، ۱۴۱۹، ج ۱۷: ص ۵۴۳۳).

نتیجه گیری

در جمع بندی آن چه تاکنون گفته شد می توان به راحتی دریافت که فتوای آیت الله العظمی خامنه ای (دامت برکاته) مبنی بر جواز تعدد زوجات و نفی استحباب تعدد زوجات دارای پشتوانه استدلالی عمیق و قوی فقهی و دارای اعتبار بسیار قوی در میان محققین از فقهای بزرگ متقدم نظیر شیخ طوسی (ره)، قاضی ابن براج (ره) و طبرسی (ره) و علمای معاصر نظیر صاحب مدارک العروة، مرحوم آیت الله شیخ علی پناه اشتهاردی (ره) است. بلکه مشهور میان متقدمین ادعای اجماع بر جواز تعدد زوجات و استحباب اکتفای به یک زن در اصل شرع جدای از حیثیات افراد و شرایط متفاوت شده است و باید گفت از آیات قرآن کریم و روایات ما کراهت فی نفسه تعدد زوجات را نمی توانیم اثبات کنیم، بله از باب ضرورت های اجتماعی و در شرایط خاص می توان کراهت یا احیاناً حرمت تعدد زوجات را اثبات کرد و این مطلب خارج از این مقاله است زیرا عنوان مقاله حکم اولیه تعدد زوجات فی حد نفسه است. در بحث ادله استحباب تعدد زوجات بیان شد اکثر روایات مورد استنادی از نظر سند ضعیف بودند و همچنین آن چند روایتی نیز که ضعیف نبودند دلالت کامل بر مطلب نداشتند. همچنین در مورد آیه سه سوره نساء نیز بیان شد که اکثر فقهاء قائلند آیه در مقام ترغیب نیست تا استحباب از آن فهمیده شود. وقتی دلیلی بر استحباب نداشته باشیم در این صورت تعدد زوجات یا مباح است یا مکروه.

با توجه به این که ما دلیل خاص و متقن بر وجوب و استجاب و کراهت تعدد زوجات نداریم و از طرف دیگر ادله ی بر اصل جواز تعدد زوجات وجود دارد لذا نهایتاً می توان قائل به اباحه فی نفسه تعدد زوجات شد.

بنابراین حکم فی نفسه تعدد زوجات از نظر شرع اباحه می باشد و با عروض شرائطی تعدد زوجات مستحب، مکروه و احیاناً حرام می شود.

منابع

* قرآن کریم.

آخوند خراسانی، محمد کاظم بن حسین، (۱۴۰۹). کفایة الأصول (طبع آل البيت) - قم، چاپ: اول. اشتهااردی، علی پناه، (۱۴۱۷). مدارک العروة (للاشتهاردی)، ۳۰ جلد، دار الأسوة للطباعة و النشر، تهران - ایران، اول.

اصفهانى، عماد الدين حسين، (بی تا). مجموعه زندگانی چهارده معصوم، مکتب قرآن، چاپ پنجم. اصفهانى، مجلسى دوم، محمد باقر بن محمد تقى، (۱۴۰۴). مرآة العقول فى شرح أخبار آل الرسول، ۲۶ جلد، دار الکتب الإسلامیة، تهران - ایران، دوم.

بخشایشی عقیقی، عبدالرحیم، (بی تا). همسران رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم)، نشر نوید اسلام، قم.

بستان نجفی، حسین، (۱۳۸۸). اسلام و تفاوت های جنسی، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، چاپ اول. تبریزی، جواد بن علی، (۱۴۲۷). صراط النجاة (للتبریزی)، ۷ جلد، دار الصدیقة الشهيدة، قم - ایران، اول، ۱۴۲۷.

جمعی از پژوهشگران زیر نظر شاهرودی، سید محمود هاشمی، (۱۴۱۷). معجم فقه الجواهر، ۶ جلد، الغدير للطباعة و النشر و التوزيع، بیروت - لبنان، اول.

جهانیان، علی، (۱۳۹۱). تعدد زوجات، حوزه علمیه قم، استاد راهنما: حسین بستان نجفی.

خویی، سید ابو القاسم موسوی، (بی تا). معجم رجال الحديث و تفصیل طبقات الرجال، ۲۴ جلد.

زنجانی، سید موسی شبیری، (۱۴۱۹). کتاب نکاح (زنجانی)، ۲۵ جلد، مؤسسه پژوهشی رای پرداز، قم - ایران، اول.

شیرازی، ناصر مکارم، (۱۴۲۴). کتاب النکاح (مکارم)، ۶ جلد، انتشارات مدرسه امام علی بن ابی طالب علیه السلام، قم - ایران، اول.

صدر، محمد باقر، (۱۴۱۷). بحوث فی علم الأصول - قم، چاپ: سوم.

طوسی، ابو جعفر، محمد بن حسن، (۱۳۸۷). المبسوط فی فقه الإمامیة، ۸ جلد، المكتبة المرتضوية لإحياء الآثار الجعفرية، تهران - ایران، سوم.

طوسی، ابو جعفر، محمد بن حسن، (۱۴۰۷). الخلاف، ۶ جلد، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، قم - ایران، اول.

عاملی، حرّ، محمد بن حسن، (۱۴۰۹). وسائل الشیعة، ۳۰ جلد، مؤسسه آل البيت عليهم السلام، قم - ایران، اول.

عاملی، بهاء الدین، محمد بن حسین و ساوجی، نظام بن حسین، (۱۴۲۹). جامع عباسی و تکمیل آن (محشّی، ط - جدید)، در یک جلد، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، قم - ایران، اول.

عاملی، سید محمد حسین ترحینی، (۱۴۲۷). الزبدة الفقهية فی شرح الروضة البهية، ۹ جلد، دار الفقه للطباعة و النشر، قم - ایران، چهارم.

قمّی، صدوق، محمد بن علی بن بابویه، (۱۴۱۳). من لا يحضره الفقيه، ۴ جلد، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، قم - ایران، دوم.

لنکرانی، محمد فاضل موحدی، (۱۴۲۱). تفصیل الشریعة فی شرح تحریر الوسیلة - النکاح، در یک جلد، مرکز فقهی ائمه اطهار عليهم السلام، قم - ایران، اول.

مطهری، شهید مرتضی، (بی تا). فقه و حقوق (مجموعه آثار)، ۳ جلد، قم - ایران، اول.

نجفی، صاحب الجواهر، محمد حسن، (۱۴۲۱). جواهر الکلام فی ثوبه الجديد، ۷ جلد، مؤسسه دائرة المعارف فقه اسلامی بر مذهب اهل بیت عليهم السلام، قم - ایران، اول.

نجاشی، ابو الحسن، احمد بن علی، (۱۴۰۷). رجال النجاشی - فهرست أسماء مصنفی الشیعة، در یک جلد، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، قم - ایران.

یزدی، سید محمد کاظم طباطبایی، (بی تا). العروة الوثقی مع تعلیقات الفاضل، ٢ جلد، مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم السلام، قم - ایران، اول.

یزدی، سید محمد کاظم طباطبایی، (١٤٠٩). العروة الوثقی (للسید الیزدی)، ٢ جلد، مؤسسه الأعلمی للمطبوعات، بیروت - لبنان، دوم.